

ધર્મસંસ્થાપક શ્રીકૃષ્ણ

ડૉ. તૃપ્તિ સી. પટેલ
અધ્યક્ષ, ગુજરાતી વિભાગ
એમ.એ. પરીખ ફાઇન આર્ટ્સ
એન્ડ આર્ટ્સ કોલેજ, પાલનપુર

શ્રીકૃષ્ણ ધર્મસંસ્થાપક છે. એમણે એમનાં એકસો વર્ષ કરતાં કંઈક વધુ એવા દીર્ઘજીવનમાં ધર્મસંસ્થાપન અને દુષ્ટદમનનો; નિર્ભય-નિર્વેરપણે પાપનો, અનીતિનો, જુલમનો સામનો કરવાનું કર્તવ્ય સ્થૂલ-સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર-સૂક્ષ્મતમરૂપે કર્યું છે અને કરાવ્યું છે. ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે સ્વયં કહ્યું છે કે :

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ મારત ।

અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજમ્યહમ ॥

પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય વ દુષ્કૃતામ ।

ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે ॥

જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમેવં યો વેતિ તત્ત્વતઃ ।

ત્યક્ત્વા દેહં પુનર્જન્મં નૈતિ મામેતિ સોઽર્જુન ॥

“જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે અને અધર્મ જોર પકડે છે ત્યારે ત્યારે હું અવતરું છું. સજ્જનોના રક્ષણ, દુષ્ટોના (અને દોષોનો) નાશ અને ધર્મસંસ્થાપન માટે હું યુગે યુગે જન્મ ધારણ કરું છું. મારા દિવ્યજન્મ અને કર્મના આ રહસ્યને જે બરાબર જાણે છે તે દેહત્યાગ કર્યા પછી પુનર્જન્મને નહીં પણ મને પામે છે”

ધર્મસંસ્થાપક શ્રીકૃષ્ણે કદી નિર્બળોની અવજ્ઞા સાંખી નથી. મથરાપતિકંસ એના પ્રજાજનો પર જોર જુલમ કરતો હતો. દુરાત્મા કંસે પોતાના બાહુબળથી પોતાનાં સગાંવહાલાંઓનો પરાજય કર્યો હતો અને પોતે સર્વે કરતાં મોટો થયો હતો. ભોજવંશના વૃદ્ધક્ષત્રિયો મૂઢમતિ કંસના જુલમથી બહુ કંટાળી ગયા અને પોતાના જ્ઞાતિવર્ગને મુક્ત કરવા મને કહવા લાગ્યા એવું ખુદ કૃષ્ણે કહ્યું છે. જ્ઞાતિવર્ગનું હિત કરવાના વિચારથી બળભદ્રની મદદથી કંસ અને સુનામાનો વધ કર્યો. કૃષ્ણે કંસનો વધ કરી કંસના પિતા ઉગ્રસેનને જ યાદવોનો અધિપતિ બનાવ્યો. સત્ય અને ધર્મ એ જ કૃષ્ણને મન મોટી વાત હતી. કૃષ્ણ નાનપણથી જ ધર્માત્મા હતા. ખરેખર જેનું રાજ હતું તે ઉગ્રસેનને જ તેમણે તે પાછું સોંપી દીધું. ધર્મને ખાતર જ કૃષ્ણે કંસનો વધ કર્યો હતો. જુલમી અને અત્યાચારી કંસનો વધ કરવાથી આખી યાદવ કોમનું ભલું

થતું હતું તેથી જ કૃષ્ણે કંસનો વધ કર્યો. કંસવધના પ્રસંગમાં કૃષ્ણ પરમ બળવાન, કાર્યદક્ષ, હોંશિયાર, પરમ ધર્માત્મા, પરમન્યાયી, પરહિત કરવાવાળા, આદર્શપુરુષ તરીકે દેખાઈ આવે છે.

શ્રીકૃષ્ણ પોતે સશરીર જીવતા હોય ત્યારે ગોમેઘ કે નરમેઘ જેવાં પાપકૃત્ય થઈ શકે જ નહીં. આવાં પાપ કૃત્યોને અટકાવવાં તેમણે જે યજ્ઞમાં ગોવધ થતો હતો તે ઇન્દ્રયજ્ઞની પરંપરા બંધ કરાવી અને ગાયોના સંવર્ધનરૂપ ગોવર્ધન ઉત્સવનાં શ્રીગણેશ કર્યાં. એ જ રીતે જરાસંઘનો વધ કરી એણે કરવા વિચારેલો વિશાળ પાયા ઉપરનો નરમેઘ અટકાવ્યો.

મહાભારતની કથાનો પ્રાણતંતુ છે. સમાજમાં ધર્મ-અધર્મનું ધ્રુવીકરણ દર્શાવવાનો. મહાભારતનો આ સંકલ્પ આદિપર્વમાં બે વૃક્ષોના રૂપક દ્વારા સરસ રીતે અભિવ્યક્ત થયો છે. મહાકવિ વ્યાસે યુધિષ્ઠિરને ધર્મનું વૃક્ષ કહ્યો છે તો દુર્યોધનને ઇર્ષાનું ઝાડ. મહાભારતકાર લખે છે :

દુર્યોધનો મન્યુમયો મહાદ્રુમઃ સ્કન્ધઃ કર્ણઃ શકુનિસ્તસ્ય શાખા ।

દુઃશાસનઃ પુષ્પફલે સમુદ્ધે મૂલં રાજા ધૃતરાષ્ટ્રોઽમનીષી ॥

“દુર્યોધન કોઘરૂપી એક મહાવૃક્ષ છે, કર્ણ તેનો શાખા વિસ્તાર છે, શકુનિ તેની શાખા છે, દુઃશાસન તેને આવેલાં ફળફૂલ છે અને અજ્ઞાનથી આંધળો તથા બુદ્ધિરહિત એવો ધૃતરાષ્ટ્ર તેની જડ છે.”

પ્રા. શાંતિકુમાર પંડ્યા કહે છે તેમ, “મહાભારતકારે યોગ્ય રીતે જ આ ફૂલેલા અને ફાલેલા અધર્મ વૃક્ષના મૂળ તરીકે ધૃતરાષ્ટ્રને ગણાવ્યા છે. અંધ હોવાથી રાજ્ય નથી મળ્યું એનો દંશ ક્યારેય તે ભૂલ્યા નથી. તક મળી કે તુર્ત જ ભાઈ પાંડુએ સોંપેલું રાજ્ય પચાવી પાડ્યું... તે માત્ર ચર્મચક્ષુથી જ નહીં, અંતઃચક્ષુથી પણ અંધ હતા.” મહાભારતના મર્મજ્ઞ દર્શક પણ યોગ્ય રીતે જ કહે છે, “સ્થળ અંધાપો અગવડતાભર્યો હોય પણ અંતરનો અંધાપો તો અકલ્યાણકારી છે. ધૃતરાષ્ટ્રની કરુણતા આ અંદરના અંધાપાની છે. આથી તે અહંકારના વૃક્ષનું મૂળ બની જાય છે.”

આ અધર્મના વૃક્ષને મૂળ સમેત ઊખેડી નાંખવાનું કામ શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોને આગળ કરીને કરે છે. અધર્મીઓનો નાશ કરીને ધર્મસ્થાપવાનું અવતારકાર્ય કૃષ્ણ કરે છે. યુધિષ્ઠિર દુષ્ટ દુર્યોધન સામે અવિચળ ઊભેલું ધર્મતત્ત્વરૂપી મહાવૃક્ષ છે. મહાભારતકાર લખે છે :

યુધિષ્ઠિરો ધર્મમયો મહાદ્રુમઃ સ્કન્ધોઽર્જુનઃ ભીમસેનોઽસ્યં શાખા ।

માદ્રીસુતૌ પુષ્પફલે સમુદ્ધે મૂલં કૃષ્ણે બ્રહ્મ ચ બ્રાહ્મણાશ્ચ ॥

“યુધિષ્ઠિર ધર્મમય એક મહાવૃક્ષ છે. અર્જુન તેનો શાખાવિસ્તાર છે, ભીમસેન તેની શાખા છે, નકુલ-સહદેવ તેને આવેલાં ફળફૂલ છે અને શ્રીકૃષ્ણદેવ તથા બ્રાહ્મણ તેની જડ છે.”

યુધિષ્ઠિરના ધર્મવૃક્ષનું મૂળ છે કૃષ્ણ અને બ્રાહ્મણો. ધર્મવૃક્ષનું ધારણ-પોષણ તો એના મૂળથી એટલે કે કૃષ્ણથી થયું છે.

પ્રો. શાંતિકુમાર પંડ્યા કહે છે તેમ, “મહાભારતકારની એ દૃઢ જીવનશ્રદ્ધા છે કે પાંડવોની સદ્વૃત્તિઓ અને એમનાં ધર્માચરણને પુષ્ટ કર્યું છે ભગવાન કૃષ્ણે; કે જે પરબ્રહ્મનું જ સાકાર સ્વરૂપ છે. વળી યુધિષ્ઠિર બ્રાહ્મણપ્રિય છે. એ બ્રાહ્મણોને અતિશય આદર આપે છે, તો બ્રાહ્મણોને પણ યુધિષ્ઠિરની ધર્મનિષ્ઠા અતિશય પ્રિય છે. આપોદ્ય ધૌમ્ય, પરશુરામ અને બૃહદશ્વ જેવાં બ્રહ્મર્ષીઓએ એમનું હંમેશાં હિત કર્યું. આપત્તિમાં આવી પડેલા બ્રાહ્મણોને માટે જીવ સટોસટની લડાઈ લડતાં તે અચકાયાં નહીં. અને માટે જ યુધિષ્ઠિરરૂપી ધર્મવૃક્ષ ફૂલ્યું - ફાલ્યું. આચાર્ય દ્રોણ કે કૃપાચાર્ય જેવા બ્રાહ્મણ મહારથોઓ લડ્યા પ્રતિપક્ષે પણ વિજય હંમેશાં ઇચ્છ્યો યુધિષ્ઠિરનો. ધર્મની સૂક્ષ્મતાને એના પૂરા પરિપ્રેક્ષમાં સમજનાર કૃષ્ણે ધર્મપ્રેમી પાંડવોનું પદે પદે પરિત્રાણ કરી આ ધર્મવૃક્ષને અણનમ રાખ્યું. દ્રોણાચાર્યે જ સમીકરણ આપ્યું કે ધર્મ છે ત્યાં કૃષ્ણ નહીં, પણ કૃષ્ણ છે ત્યાં ધર્મ છે અને એ ધર્મ છે ત્યાં જય છે.”

કૃષ્ણે માત્ર પાંડવોનું જ હિત નહોતું ઇચ્છ્યું. સમષ્ટિમાં સર્વ પ્રાણીઓનું હિત ઇચ્છ્યું હતું. અને એટલે આર્યાવર્તની એકતાથી માંડીને મહાસંહારને ટાળવા સુધીનો એકધારો ઉદ્યમ કરતા રહ્યા. જ્યારે અનિવાર્ય બન્યું ત્યારે જેમની પડખે સ્પષ્ટ ધર્મ હતો એમની પડખે ઊભા રહ્યા. પરિત્રાણાય સાધૂનાં એ ભગવાન કૃષ્ણનું વચન હતું અને એટલે પાંડવો કે પાંડવોની પડખે જે કોઈ સજ્જનો હતા એમનું યથાયોગ્ય પરિત્રાણ કર્યું. શ્રીકૃષ્ણની ઉપસ્થિતિમાં અધર્મ આચરી શકાય જ નહીં. જો એ ઉપસ્થિત હોત તો ઘૂતખેલન અને દ્રૌપદીવસ્ત્રાહરણ થાત જ નહીં. શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોને મળવા વનમાં જાય છે ત્યારે પાંડવોને મળીને કહે છે, “જો હું અહીં હોત તો ઘૂતકીડા અસંભવ બની હોત.”

શ્રીકૃષ્ણ વ્યક્તિગત અપમાન કે દુશ્મનાવટની હંમેશાં ઉપેક્ષા કરતા, પરંતુ સામાજિક દુશ્મનાવટની કદીયે નહીં. રાજસૂયયજ્ઞને પ્રારંભે પિતામહ ભીષ્મની આજ્ઞાથી યુધિષ્ઠિરે શ્રીકૃષ્ણને પ્રથમ અર્ધ્ય અર્પ્યો ત્યારે જરાસંઘનો એક સમયનો સેનાપતિ શિશુપાલ ઇંછેડાયો અને શ્રીકૃષ્ણને વ્યક્તિગત ગાળો આપીને અપમાન્યા. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણે શાંતચિત્તે તે ગાળો સહન કરી. પરંતુ શિશુપાલે જ્યારે રાજસૂયને ભયમાં મૂક્યો, સામાજિકકાર્ય સામે વિઘ્ન ઊભું કર્યું ત્યારે તેનો વધ કર્યો. આમ, વ્યક્તિગત અપમાનનો ઘૂંટડો ગળનાર કૃષ્ણ સામાજિકકાર્ય સામે વિઘ્ન ઊભું કરનારને સીધો કરતાં અને ક્યારેક તેનો વધ કરતાં પાછું વળીને જોતાં નથો. ધર્મસંસ્થાપક કૃષ્ણની આ જ તો વિશિષ્ટતા છે.

શ્રીકૃષ્ણનાં શૂરવીર, વિચક્ષણ, સેનાનાયકના સ્વરૂપને અભિવ્યક્ત કરતો નરકાસૂરવધ પણ કૃષ્ણના ધર્મસંસ્થાપક તરીકેના ચરિત્રને વ્યક્ત કરે છે. પ્રાગ્જ્યોતિષપુરના આ ચંદ્રવંશી રાજવીએ તમામ દેવતાઓ અને રાજવીઓને લૂંટી લૂંટીને પોતાના ભંડારમાં ગણ્યાં ગણાય નહીં તેટલાં વિવિધ પ્રકારના રત્નોના ખડકલા કર્યા હતા. એટલું જ નહીં બેરહમીથી હજારો કુટુંબોનું જીવન વેરન કરીને સોળહજાર એકસો કન્યાઓને પોતાના અંત:પુરમાં ગોંધી રાખી હતી. કૃષ્ણને નરકાસૂર જોડે લડવાનું કોઈ કારણ નહોતું. આમ છતાં પારકી પીડા ઊછીની લઈને તથા સજ્જનોને પડતા

ત્રાસનું નિવારણ કરવા દ્વારકાથી આસામ - પ્રાગ્જ્યોતિષપુર સુધીનો જોખમી અને ત્રાસદાયી પ્રવાસ ખેડ્યો. નરકાસુર સાથે યુદ્ધ કરીને તેનો વધ કર્યો. નરકાસુરનો અનર્ગળ ખજાનો દ્વારકા લાવીને સમાજમાં વહેંચી દીધો. કૃષ્ણે ફળની આસક્તિ કદી રાખી નથી. કૃષ્ણની આ અનાસક્તિ એમના અનન્ય અસાધારણ વ્યક્તિમત્ત્વનું પ્રધાન આધારબિંદુ છે. નરકાસુરનો વધ કરીને કૃષ્ણે સોળહજાર એકસો કન્યાઓને છોડાવીને તેમની સાથે વિવાહ કરીને એ સ્ત્રીઓને માનભર્યો મોભો અર્પણ કર્યો હતો. એ પણ કૃષ્ણની ધર્મસ્થાપના જ ગણાવી જોઈએ.